

إنسانی غیر مرتکب. لنسجله فی التاريخ اللقیط. ثم نُؤلّم ولاثم الدمع والحزن الأرعن لضیاع یوم البحت المؤهوم..

«Он продолжал думать: а если бы я поехал... Встретимся мы. Некоторые члены улея... Мы скажем. А что мы скажем?! Земля проглатывает шаги до неверных ходов по ней. А мы расходимся через верные и неверные стороны в поисках несовершенной человеческой ошибки. Чтобы вписать ее в собирающей истории. Затем устраиваем пир слез и безрассудной печали, из-за потери дня воображаемого поиска...» /1, 25-26/.

Говоря о нерешительности героя и отсутствии борьбы, автор восклицает:

أى الانتحار بطئ وخامل هذا؟!..

«Какое же это медленное и вялое самоубийство?!..» /1, 25/.

Потому что бездеятельность и пассивность для Баннуны были синонимами самоубийства.

Баннуна указывает в рассказе на такой элемент, как молчание. Из рассказа мы понимаем, что молчание означало для Баннуны ту самую пассивность, бездеятельность, нерешительность. Мы читаем в рассказе:

فعلیه أن یفعل شیئاً.. أن ینقذ ما تبقى.. وأن یطرق أبواباً ویکسر صمتاً ویحرر حركة ویسمع أصواتاً..

«И он должен сделать что-то... Чтобы спасти то, что осталось... И чтобы выбить двери, нарушить молчание, освободить движение и услышать голоса...» /1, 27/.

С этим же связана у Баннуны и медлительность, свойственная ее обществу. В рассказе она упоминает об «арабском» времени:

إنه الزمن. زمننا العربی یتباطأ یتقل أو یموت.

«Поистине это время. Наше арабское время медлит тягостно или умирает» /1, 23/.

Что касается языка и стиля изложения, то рассказ, как мы уже упоминали, отличается особенной сложностью. Автор использует здесь пространные описания:

مرّت مدة والرشفات الحزينة تتبادل الشكوى والأنين والصمت الحزين والأسئلة الالموقوفة. وكان الجرح عیر أنینها ینکأ الأبجدية الأولى للوجود والعدم.

«Прошло некоторое время. Печальные глотки взаимно обменивались жалобами, стонами, грустным молчанием и отстраненными вопросами. И рана через ее стоны вскрывала первую азбуку бытия и небытия» /1, 23/.

Или же вот, что герой говорит о своей жене: فهي الخصب الفطرى الذى يتأبى على الصغائر وينتمى لندى الجموع.. ولكنها الآن. تغالب موت الجموع: فى شرايينها وفكرها.

«Она – природное плодородие, которое гордится мелочами и возрастает для мира толпы... Однако сейчас она борется со смертью толпы: в своих артериях и своих мыслях» /1, 26/.

В этом рассказе мы также видим, что автор употребляет сравнение. Например, говоря о вопросах, автор сравнивает их с:

...المعارك الخاسرة

«...проигрышными битвами» /1, 21/.

١. العزلة الموقوفة//القصة النسائية العربية. الهيئة المصرية العامة للكتاب، 2000.

2. *История национальных литератур стран Магриба. В трех книгах: Алжир, Марокко, Тунис. Литература Марокко. М.: Наука. Издательская фирма «Восточная литература», 1993. 319 с.*

Мақала қазіргі Марокко әдебиетіне тән ерекшеліктер мен сол әдебиеттің атакты әйел-жазушысы Ханнаса Баннунаның шығармашылығына арналған. Мақалада жазушының белгілі әңгімелері және оның шығармаларында қарастырылатын тақырыптар, сұрақтар мен проблемалар туралы айтылған. Ханнаса Баннуна шығармаларының негізіне өзінің жеке тәжірибесін қоя отырып 60-70-ші жылдардағы жастарды толғандырған мәселелерді бейнелеген.

This article deals with the features typical for the modern Moroccan literature and creative work of the famous Moroccan woman-writer Hannasa Bannuna. In the article the writer's well-known collected stories and her work's subjects, problems and issues came under review. Hannasa Bannuna assumed as basis of her works her personal experience and wrote about problems that concerned young people in 1960-1970-th.

Ш.Т. Сауданбекова

ЖАПОН ТІЛІНДЕГІ ТҰРАҚТЫ СӨЗ ТІРКЕСТЕРІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Фразеология қазақ тіл білімінің әлі күнге дейін толық зерттелмеген, қыр-сыры толық ашылмаған тұсы десек, жапон тілінде де бұл саланың сұрақ тудырар мәселелері көп. Тұрақты сөз тіркестері тек аталмыш екі тілде ғана емес, қай тілдің болмасын шұрайын арттырар, тіл байлығын арттырар ерекше сөздер болғандықтан, оны зерттеу, әсіресе салыстырмалы тіл білімінің нысаны ретінде

қарастыру бүгінгі таңда ерекше маңызды.

Фразеологизмдер (тұрақты сөз тіркестер) тіліміздің бөлінбес бір бөлшегі. Өзінің көнелігі жағынан да, тұлға, мағыналық тұрақтылығы жағынан да, стилдік тұрғыдан да олардың өзіндік ерекшеліктері бар.

Тілімізде көркем, көкейге қонымды, орамды және алуан түрлі тұрақты сөз тіркестері кездеседі.

Сөз байлығын тексеретін тіл білімінің саласын лексикология дейтін болсақ, тұрақты сөз тіркестер байлығын тексеретін тіл білімі саласын фразеология деп атау әбден орынды /1/.

Фразеология деген термин негізінен екі түрлі мағынада қолданылады. Бірінші мағынасы тілдегі тұрақты тіркестерді зерттейтін тіл білімінің саласы деген ұғымда қолданылады. Екіншісі – бір тілдегі фразеологизмдердің тұтас жиынтығы дегенді білдіреді. Жалпы тіл білімі саласында фразеология саласы ерекше, тілдік қорды байытып отырған сала және қазақ тілінде болсын, жапон тілінде болсын терең зерттелмеген тұстары көп ғылым саласы. Фразеология қазақ тіл білімінің әлі күнге дейін толық зерттелмеген, қыр-сыры толық ашылмаған тұсы десек, жапон тілінде де бұл саланың сұрақ тудырар мәселелері көп. Тұрақты сөз тіркестері тек аталмыш екі тілде ғана емес, қай тілдің болмасын шұрайын арттырар, тіл байлығын арттырар ерекше сөздер болғандықтан, оны зерттеу, әсіресе салыстырмалы тіл білімінің нысаны ретінде қарастыру бүгінгі таңда ерекше маңызды.

Елдігімізге ие болып, сана-сезіміміз құрсаудан босап, ғылыми кеңістікте де еркіндікке ие болған кезде, бұрын біз үшін тылсымы көп, құпияға толы болып келген шығыс өркениетін еуропалық көзқарастан таза, дербес көзқараста қараудың мәнге ие болған кезінде осындай зерттеу тақырыптарының өзектілігі күн санап арта түсуде.

Жапон тілінде де басқа тілдердегідей фразеологизмдер, тұрақты сөз тіркестері бар. Жапондықтардың айтуы бойынша фразеологизмдер сөйлемде басқа бір сөздің эквиваленті ретінде қолданылатын сөздер болып табылады. Осындай тілдік бірліктер өзгеріске түспейтін тіркестер, фраземалар, фразеологиялық мағыналар, фразеологиялық айналымдар, идиомати-калық тіркестер деп те аталады. Жапон тіліндегі мұндай бірліктердің әр түрлі атаулары бар. Олар «идиомалар», «канъёку», «канъёгоку», «сейку» «сейго», «кимари монку», «жюку го», «жюкушита го», «кодзи-но монку» айтылады /2/.

Осы аталған терминдердің қайсысын болса да тұрақты сөз тіркестері ретінде қолдануға болады. Жапон тіліндегі тұрақты сөз тіркестерінің негізгі ерекшеліктеріне келер болсақ, оларды анықтау үшін оның негізгі тілдік бірлік пен еркін тіркестен айырмасын, сонымен қатар оның тұрақтылығын көрсететін белгілерін анықтау керек.

Тұрақты сөз тіркестер сөзбе-сөз аударуға келмейтін толық мағыналы, семантикалық жағынан тұтас, толығымен номинациялы,

мотивтелінбейтін, ажыратылмайтын бірліктер ретінде анықталынады.

Негізінен тұрақты сөз тіркестерінің семантикалық тұтастығы жапон тілінде де өз мағынасын сақтайды. Бірақ ол негізгі пән болып немесе арнайы оқу болып саналмайды. Мұндай жағдайда тұрақты сөз тіркестері өз құрам бөліктерінің мағына тұтастығымен, күштілігімен ғана ерекшеленеді.

Жапон тілінде 油を売る (abura-o-uru): (сөзбе-сөз – май сату) – жұмыс істемейтін сандалбай, жалқау деген тұрақты сөз тіркесі бар. Мұнда тіркес ішіндегі құрам бөліктері өздерінің тура мағынасын жойған. Бірақ お腹が空 (o-hara-ga-suku), (сөзбе-сөз – қарны бос) – «қарны ашу, ашырғану» деген тіркестен бұл фразеологизмнің мағынасын құрам бөліктеріндегі сөздердің өзі-ақ айқындап түсінікті етіп тұр.

Тұрақты сөз тіркестерінің негізгі белгісінің тағы бір түрі – құрам бөліктерінің орын тәртібі. Тұрақты сөз тіркестерінің орын тәртібін қатал тәртіппен қадағалаған жөн Оларды мағынасына қарай ғана ауыстыра аламыз. Бірақ қатал тәртіппен құралған сөз тіркестерімен қатар, орын ауыстырса да мағынасы өзгермейтін, айтушының еркімен жүретін тіркестер де жапон тілінде кездеседі. Мысалы: 仲良 (naka-yoshi) тіркесін алсақ, ол 良い仲 (yoshi-naka) болып орны ауысып айтылса да мағынасы өзгермейді. 田中の娘とこの子犬の仲が良くな (Tanaka no musume to kono koinu no naka ga yoku na)

ったのは、それからのことごとございます - Танаканың қызы мен кішкентай күшік арасындағы достық содан кейін басталды. 二人は良い仲だ。 - Екеуінің арасы жақсы. Екі мысалда да екі жақты қарым-қатынастың, арақатынастың жақсы екенін білдіріп тұр.

Тұрақты сөз тіркестерінің ішіндегі еркін емес тіркестер не тұрақты, не идиоматикалық болады. Тіркестердің тұрақтылығы бір элементтің пайда болуымен бірге екіншісі қосылып, бір негізгі ретті құраған жағдайда айқындалады /3/.

Ал белгілі бір ретпен басқа сөздермен тіркесіп, аудармалық эквиваленті бола алатын сөзі бар болған жағдайда тіркес идиоматикалық тіркес бола алады. Бірақ мұндай идиоматикалық және тұрақтылық жапон тіліндегі тұрақты сөз тіркестерінің егжей-тегжейін жасыра алмайды.

Жапон тіліндегі 油を売る деген тіркесті идиоматикалық деу мүмкін емес, оның қазақ тіліндегі мағынасы «май сату» болса, мұнда ешқандай да фразеологиялық мағына бермейді және ол сөзбе сөз аударғанда өз мағынасын

жояды. Бұл дегеніміз тұрақты сөз тіркесінің тұрақтылық дәрежесін кез-келген бір құрам бөлікке қатысын тура анықтауға тағы болмайды деген сөз.

Фразеологиялық дегеннің өзін елестеткен кезде ол аномалиялар сияқты барлық жағдайда да ережеден ауытқи алады. Бірақ бұл тәртіп жапон тұрақты тіркестерінің барлығына да тән бола алмайды.

Фразеологиялық бірліктің негізгі белгісі, тұрақтылық түсінігі, семантикалық жылжу арқылы пайда болған. Жапон тіліндегі сөйлемдерде бұл белгінің жарамсыз кездері де болады. Мысалы: **ピカピカ光る, 場所を浮か**

べる деген сияқты тіркестерде семантикалық жылжу ережесі жүрмейді. Бұл тұрақты сөз тіркестерінің тағы бір негізгі ерекшелігін көрсетеді. Осы сияқты тіркес қозғалысы жапон тіліндегі тіркестердің аз ғана бөлігіне қатысты болғандықтан, бұл жапон тіліндегі тіркестердің негізгі белгісі ретінде қарастырылмайды /4/.

Тұрақтылық түсінігі тіркестің құрам бөліктері арасындағы детерминацияға қатысты сияқты.

Тұрақтылық туралы мұндай анықтауды В. Л. Архангельский көрсеткен Мұнда «тұрақты сөз тіркестерінің өзгермейтіндері детерминделуші мүшелер» деп атап көрсетті. Өзгеріссіз мүшелер - тұрақты сөз тіркесінің мүшесі. Бұл қандай жағдайда да лексикалық, семантикалық, морфологиялық жағынан маңызы зор нәрсе /5/.

Осындай негізгі белгілері арқылы жапон тілінің тұрақты сөз тіркестері ерекшеленеді. Осы белгілеріне қарап қазіргі жапон тіліндегі тұрақты сөз тіркестерін құрамындағы бөліктерінің мағынасы арқылы толық бір мағына бере алатын ортақ немесе біржақты детерминацияланатын, компоненттері берік байланыстағы кем дегенде екі сөзден тұрып, белгілі бір мағына беретін сөз тіркесі деп атаймыз.

Қазіргі жапон тіліндегі тұрақты сөз тіркестерінің компоненттерінің детерминациялау түрі туралы сөз қозғалса, бұл тіркестердің негізгі компоненттерінің детерминділігіне байланысты детермин-ділік үш түрге бөлінеді – лексикалық, семантикалық, морфосемантикалық дәре-желер. Бұлардың классификациясын сатылық жүйемен құруға болады.

Біз компоненттердің синтогматикалық детерминациясынан ауытқимыз, яғни компоненттердің арасындағы формальді қатынасына байланысты немесе керісінше олардың детермиленбеуі, мысалы: **気にかかる** деген тұрақты тіркесі алынса, бұл тіркестің тұрағы жоқ. **気に** компоненті **かかる**

компонентіне тәуелсіз. Немесе **寄ると触る** деген тіркестің екі компоненті де бір-біріне тәуелсіз.

Лексикалық дәреженің бірлігі үшін лексема қолданылады. Бұл аудармасы жоқ, лексикалық мағынасы мүлдем өзгерген, тек мағыналық түсіндірмесі ғана енгізілген сөздер.

Компоненттердің лексикалық детерминациясы берілген лексеманың тіркесте басқа бір лексемамен бірге қолданылуын талап етеді де, осы лексема сөйлемде өзінің қосылуымен-ақ сөйлемді детерминдей алады.

Мұндай детерминация кезінде тұрақтылық дәрежесінде сәйкес келетін тұрақты сөз тіркестері басқа бір белгілерін қажет етпейді, бірақ кейбір тұрақты сөз тіркестері өз тұрақтылығымен тұрақты-лықтың ең жоғарғы дәрежесін көрсетеді.

Семантикалық бірліктің дәрежесі семема болады. Яғни, сөздік формасы және арнайы лексикалық мағына бере алатын бірліктер. Мұндай жағдайда әр компоненті есептелінбей, семантикалық дәрежедегі детерминацияны білдіретін детерминдеуші мүше семема, белгілі бір лексикалық мағынасы бар басқа бір семемамен лайық тіркесіп, арнайы бір мағына беретін тұрақты сөз тіркесін құрайды.

Осындай компоненттердің маңызды белгілерінің бірі сөздің лексикалық мағынасы, сөздік формасы ретінде бұған тұрақтылықтың ең төменгі дәрежесі сәйкес келеді. Морфосемантикалық бірлік дәрежесіне морфосемема жауап береді, яғни сөздік формасы, аударма түрі бар арнайы грамматикалық формада қолданылып, белгілі бір мағына бере алатын сөздер. Мұндай сөздер арнайы бір грамматикалық формада қолданылып тұрғандықтан, жеке бір компоненттің қолданылуын міндетті түрде талап етеді.

Ал И. А. Мельчук жалпы тіл біліміндегі тұрақты сөз тіркестерін олардағы тұрақтылық немес идиомалық белгілердің болу, болмауына байланысты төрт класқа бөледі:

- 1) идиомалық тұрақты;
- 2) идиомалық тұрақсыз;
- 3) идиомалық емес тұрақты;
- 4) идиомалық емес тұрақсыз /5/.

Түрлі тілдегі ерекшеліктерге байланысты бұл кластардың толық кездеспеуі де мүмкін. Жапон тіліндегі фразеологизмдер идиомалық белгілерінің болуымен және тұрақтылық белгілерінің болмауымен сипатталады.

Мысалы: **首を切る** – босату, шығарып жіберу (сөзбе-сөз «басын кесу»); **ひどい目に会う** – қиын жағдайға тап болу (қорқынышты көздерге кездесу).

Жоғарыдағы мысалдардан байқалғандай жапон тіліндегі тұрақты сөз тіркестерінің өзіне тән белгілерінің бірі олар түрлі құрылымдағы бірліктерден тұрады. Олардың ішінде, әсіресе, ерекше байқалатыны «бастауыш – баяндауыш» үлгісі бойынша құрылған фразеологиялық бірліктердің болуы, бірақ олар сөйлемнің бір мүшесі ретінде ғана қолданылады. Осы типтегі фразеологиялық бірліктер баяндауышқа сәйкес келгенде етістік арқылы да, сондай-ақ предикативті сын есім арқылы да көрініс табады. Мысалы: **足が出る** – жетіспеу (аяғы пайда болу), **頭が低い** – қарапайым болу (басы төмен болу), **門が立つ** – көпшілікпен кездесу (қақпасы кең), т.б [6].

Жапон тілінде тұрақты сөз тіркестерінің өзіне тән ерекшеліктерінің бірі әр түрлі тілдік стилдің өз қолданысындағы фразеологизмдерінің болуы және олардың өзіндік сипаттарға ие болуы. Атап айтатын болсақ, ауызекі қолданыстағы тұрақты сөз тіркестері экспрессивті стилистикалық бояуда көрініс алып, идентификациялауға қиындық туғызады. Сондай-ақ ауызекі тілдегі тұрақты сөз тіркестері негізінде тұрмыс-салттың белгілері, халық дәстүрлері жатқан айқын ұлттық колоритпен ерекшеленеді. Ұлттық колорит басқа стилдегі фразеологизмдерге де тән, бірақ ауызекі тілде сәл басқаша. Мысалы: *қызыарт кету* (ұялғаннан) деген мағынадағы синонимдік қатарды салыстырайық - **茹でだけのようになる** (ауызекі қолданыстағы фразеологизм) – «піскен осьминогтай болу»; **紅葉を散らす** (әдеби тілдегі фразеологизм) – «қызғылт күзгі жапырақтарды шашу».

Әдеби қолданыстағы тұрақты сөз тіркестері тақырыптық семантикалық жоспарының айрықша кеңдігімен ерекшеленіп осы жағдайда ауызекі қолданыстағы фразеологизмдерге жақындай түседі. Шығу тегі бойынша әдеби қолданыстағы тұрақты сөз тіркестері байырғы жапондық және шетел тіліндегі фразеологиялық бірлік деп бөлінеді. Бірінші топты дәстүрлі мәдениет, дінмен байланысты тіркестер, көркем әдеби айналыстар құрайды. Мысалы: **袖を絞る** – көз жасын төгу, **どうにいる** – жетік меңгеру және т.б. Ал, шет тілдерінен енген фразеологизмдердің негізгі қабатын қытай тілінен енген сөздер құрайды. **五十歩百歩** - еш айырмашылық жоқ, **羊頭句肉** – алдамшы түр, т.б. Сондай-ақ, екінші топтың біраз бөлігіне әлемдік мәдениет, әдебиет және тарих негіз болады. Мысалы: **トロイの木馬** – Трояндық ат, **十字架を負う** – крест тағу, т.б.

Ал енді публицистикалық стилдегі тұрақты сөз тіркестері белсенді қалыптасу және қолдану аясымен сипатталады (қазіргі қоғамның ұжымдық бұқаралық қызметінің түрлі салалары: ғылыми-техникалық, халықаралық, мәдени, спорт, т.б.) және бұл стилдегі тұрақты сөз тіркестері белгілі бір дәрежеде интернационалды болып келеді. Яғни, басқа тілден енген кірме сөздер көп. Мысалы: **地球市民** – әлем азаматы, **バトンタッチ** – эстафетаны беру т.б.

Жалпы ғылыми жанрдың тұрақты сөз тіркестері адамның интеллектуалды сараптамалық іс-әрекеті және оның өнімдерімен байланысты тіркестерден құралған, мысалы: **一行を要する** – ойлануды талап ету, **論をまたない** – дәлелдерді қажет етпеу т.б [7].

Жапон тіліндегі әр жанрдың өзіне тән тұрақты сөз тіркестерінің жоғарыда аталғандарынан басқа грамматикалық, стилистикалық, лексикалық басқа да ерекшеліктері бар.

Сонымен жапон тіліндегі тұрақты сөз тіркестеріне де, жалпы тіл біліміндегі фразеологизмдеріндегі белгілер тән екен және кейбір өзіндік ерекшеліктері де кездеседі.

Қорыта келгенде, жапон тілдеріндегі фразеологизмдер жалпы тіл білімінің ортақ ерекшеліктеріне бағынады.

Жалпы, фразеологиялық тіркестер - мазмұны бай, көлемі шағын, көркем халық шығармасы, тілдің бөлекше сипаттағы, шырыны мен сөлі таусылмайтын дәмді элементтері. Белгілі бір халықтың қоғам тіршілігіне, табиғат құбылысына, күнделікті өмір шындығына берген бағасы, өмір сүру барысында байқап-білген құбылыстарға берген атауы. Тілдің байлығы, тілдің сұлулығы, тілдің өткірлігі айрықша көрінер жері фразеологизмдер болып табылады.

Жапон тілінде де басқа тілдердегідей фразеологизмдер, тұрақты сөз тіркестері бар. Жапондықтардың айтуы бойынша фразеологизмдер сөйлемде басқа бір сөздің эквиваленті ретінде қолданылатын сөздер болып табылады. Осындай тілдік бірліктер өзгеріске түспейтін тіркестер, фраземалар, фразеологиялық мағыналар, фразеологиялық айналымдар, идиоматикалық тіркестер деп те аталады

Жапон тілінде тұрақты сөз тіркестерінің өзіне тән ерекшеліктерінің бірі әр түрлі тілдік стилдің өз қолданысындағы фразеологизмдерінің болуы және олардың өзіндік сипаттарға ие болуы. Атап айтатын болсақ, ауызекі қолданыстағы тұрақты сөз

тіркестері экспрессивті стилистикалық бояуда көрініс алып, идентификациялауға қиындық туғызады. Сондай-ақ ауызекі тілдегі тұрақты сөз тіркестері негізінде тұрмыс-салттың белгілері, халық дәстүрлері жатқан айқын ұлттық колоритпен ерекшеленеді. Ұлттық колорит басқа стилдегі фразеологизмдерге де тән, бірақ ауызекі тілде сәл басқаша.

Жалпы фразеологизмдерге тән ерекшеліктері, тұрақты сөз тіркестері белгілі бір ережелерге бағынады екен. Жапон фразеологизмдерінің бір қызығатын тұстары компоненттерінің орналасу тәртібінде, жапон фразеологиясын қазақшаға аудару өте оңай, мысалы, «көкорого хирой» болса тура осы тұрған қалпында «жүрегі кең» деп аударуға болады.

1. Болғанбайұлы Ә., Қалиұлы Б. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. – Алматы: Санат, 1997. – 38 б.

2. Головин И. В. Вопросы японской филологии. – М.: МГУ, 1973. – 136 б.

3. Быкова С. А. Японско – русский фразеологический словарь. – М.: Муравей-Гайд, 2000. – 272 б.

4. 森田良行著. 日本人の発想・日本語の表現. - 東京: 中央公論社, 1998.-113 б

5. Архангельский В.Л. Устойчивые фразы в современном русском языке. – Ростов-на-Дону, 1964. – 7 б.

6. Мельчук И. А. О терминах «устойчивость» и «идиоматичность»// «Вопросы языкознания». Москва, 1960. - №4

7. Кокуюгагу дзитен. – Токио, 1961. – 581 б.

В данной статье рассматриваются фразеологизмы в японском языке. Автор статьи, исследуя фразеологизмы в японском языке, провел сравнение с фразеологизмами в казахском языке. Тем самым выявил их отличие и схожесть.

In the present article phraseology of the Japanese language is considered. The author researching the phraseology in the Japanese compared with Kazakh one. So she revealed the differences and similarities of the both languages.

Е.Б. Саурықов

ТҮРКІ ТІЛДЕРІНДЕГІ ҮСТЕУЛЕРДІҢ ӨЗГЕ СӨЗ ТАПТАРЫМЕН СИНТАКСИСТІК ҚАТЫНАСЫ

Қазіргі түркі тіл білімінде біршама сөздер тобы өзінің лексикалық мағынасынан айырылып, сөз бен сөздің, сөйлем мен сөйлемнің арасындағы қатынасты білдіру үшін немесе сөзге қосымша мағына үстеу үшін қолданылады. Мұндай сөздер қатарына сөз таптарының ішіндегі үстеулерді, шылауларды т.б. жатқызуға болады. Өздерінің тарихи дамуы жағынан үстеулер мен шылау сөздер бір кездерде атауыш сөздерден, демек, дербес мағыналы есімдер мен етістіктерден шыққандығы белгілі. Бұл процесте аталмыш сөздер тілдің бүкіл даму тарихында өздерінің бастапқы мағыналарынан әртүрлі тілдік үрдістердің нәтижесінде алшақтап, бірте бірте мағыналарының солғындануы, көмескіленуі нәтижесінде жүзеге асқан.

Әрбір жекелеген сөздерді белгілі бір сөз табына телу үшін олардың лексикалық мағынасынан бөлек синтаксистік функциясына да тікелей байланысты екендігі анық. Қазіргі түркі тілдері, соның ішінде қазақ тіл білімінде де ең бір күрделі, әлі де болса өз шешімін толық таппаған сөздердің бірі – үстеулер. Тілімізде қаншама монографиялар мен ғылыми мақалалар үстеу сөз табын зерттеу нысанына айналдырды. Сонда да аталмыш сөз табы өзін әр қырынан зерттеуді қажет етеді. Осы мақалада біз үстеулердің синтаксистік

қызметінің бір қырын ғана талдаймыз. Көптеген зерттеулерде үстеулер өзгермейтін, түрленбейтін сөз табы ретінде қаралып, олардың етістіктермен қабыса байланысуы мен сөйлемде пысықтауыштық қызметте жұмсалыуына баса назар аударылып отырған. Үстеулердің етістіктен басқа сөз таптарымен тіркесу қабілеті мен олардың сөйлемдегі пысықтауыштан басқа қызметтері кейбір еңбектерде ішінара сөз болғанымен, нақты зерттелген емес. Ал қазіргі кезеңде осы үстеулердің етістіктен өзге де сөз таптарымен тіркесе алатындығын, сөйтіп сөйлемде әр түрлі функциялық қызмет атқара алатындығын байқауға болады

Жалпы үстеулер синтаксисін сөз еткенде алдымен, үстеу мен сын есімнің ара қатынасын жан-жақты талдап алған орынды. Өйткені бұл екі сөз табының синтаксистік қызметтерінде өзара ортақ жағдайлар көптеп кездеседі: егер сын есім белгіні анықтайтын болса, ал үстеу қимылды айқындайды. Заттың белгісі мен қимылдың белгісінің бір біріне ұқсамайтын екі түрлі процестер екендігіне қарамастан, көп жағдайда олардың өзара түйісетін ортақ нүктелері бар /1, 110/.

Н.К.Дмитриев татар тіліндегі үстеулердің негізгі мәселесі ретінде олардың орыс тіліндегі сапалық үстеулермен сәйкестігін айтады.